

Kompetencja fleksyjna osób niemownych

Mirosław Michalik

UNIWERSYTET KOMISJI EDUKACJI NARODOWEJ
W KRAKOWIE

ORCID: 0000-0002-9260-3014

ABSTRACT

Inflectional competence of language-disabled people

The content of this paper constitutes an introduction to the issue known as *inflectional competence*, which refers to people affected by speech inability. Inflectional competence is based on the theory and practice of internal grammar, thanks to which it is treated as a brain function, a component of the subconscious mechanism of composing linguistic elements, a kind of competence which enables, above all, the reception of inflectional forms that signal syntactic functions and contribute semantic information. Such an approach makes it possible to relate the inflectional competence to people who are prelingually deprived of the gift of speech (in this context *language*), and hence, do not take up activities which a speaking person performs with the use of language. At the same time they do not recognise reality at the level of language-able people and do not convey its interpretation to other participants of social life. In the applicational part of the work, attention was paid to the very process of equipping a prelingually language-disabled person in inflectional competence, which takes place with the use of therapeutic systems and methods that belong to the sphere of activity known as *Augmentative and Alternative Communication*.

KEY WORDS: inflection, language inability, AAC

SŁOWA KLUCZOWE: fleksja, niemowność, AAC

Wprowadzenie

Próba odnoszenia terminu ściśle językoznawczego – tytułowej kompetencji fleksyjnej – do osób pozbawionych możliwości mówienia może się wydawać karkołomna. W ramach myślenia o charakterze potocznym spotkać zapewne można taki oto sposób rozumowania: „Jeśli ktoś nie mówi, tym bardziej nie wykorzystuje fleksji”. Trudno przynajmniej częściowo się z nim nie zgodzić. Osoba pozbawiona na skutek różnych przyczyn możliwości mówienia nie artykułuje, nie używa wyrazów, nie łączy ich w większe całości wypowiedzeniowe, a na styku tych dwóch ostatnich procesów, tj. konstruowania większych całości językowych z wyrazów, nie wykorzystuje potencjału, jaki wnosi fleksja. To jednak – na szczęście dla osób niepotrafiących mówić, ale również badaczy i terapeutów zgłębiających fenomen ich funkcjonowania – tylko część prawdy. W próbie nakreślenia pełnego obrazu ich, mimo wszystko, językowego funkcjonowania należy uwzględnić dwa fakty. Po pierwsze, nawet jeśli ktoś nie mówi, ma kontakt z językiem i może go rozumieć. Po drugie, nawet jeśli ktoś nie mówi, dzięki działaniom logopedycznym dar mowy może zyskać lub odzyskać.

Opozycja ostatnia – zyskanie mowy vs jej odzyskanie – to nie wynik chwytu stylistycznego, lecz wyraz podzielania stanowiska, iż są osoby, które nie porozumiewają się werbalnie od urodzenia, i wtedy mówimy

1 S. Grabias, *Teoria zaburzeń mowy. Perspektywy badań, typologie zaburzeń, procedury postępowania logopedycznego* [w:] *Logopedia. Teoria zaburzeń mowy*, S. Grabias, M. Kurkowski (red.), Lublin 2012, s. 54–57.

2 *Ibidem*, s. 54–57.

3 M. Michalik, *The acquisition of syntactic structures in the disturbed discourse* [w:] *Studies in cognitive semantics*, B. Bierwiaczonek, A. Turula (red.), Częstochowa 2010, s. 117–130; *idem*, „Gramatyka wewnętrzna” a kompetencja składniowa osób opóźdzonych umysłowo [w:] *Studia z logopedii i neurologopedii*, I. Nowakowska-Kempna (red.), Kraków 2012, s. 33–53; *idem*, *Budowanie kompetencji składniowej w dyskursie zaburzonym* [w:] *Logopedia. Wybrane aspekty historii, teorii i praktyki*, S. Milewski, K. Kaczorowska-Bray (red.), Gdańsk 2012, s. 299–307; *idem*, *Syntactic competence in speech disorders – a neurosyntactic perspective*, „Acta Neuropsychologica”, 13 (2015), nr 1, s. 33–48; M. Michalik, E. Przebinda, *Kompetencja składniowa osób niemówiących* [w:] *Studia logopedyczno-lingwistyczne. Księga jubileuszowa z okazji 70-lecia urodzin Profesora Edwarda Łuczynskiego*, S. Milewski, K. Kaczorowska-Bray, B. Kamińska (red.), Gdańsk 2017, s. 143–168; *idem*, *Budowanie kompetencji lingwistycznej u osób niemówiących z wykorzystaniem strategii komunikacji alternatywnej* [w:] *Metody terapii logopedycznej*, A. Domańska, U. Mirecka (red.), Lublin 2018, s. 143–181.

o niewykształceniu się ich kompetencji lingwistycznej na skutek deficytów tzw. sprawności percepcyjnych, oraz są też takie, które mówiły, ale na skutek rozbicia systemu językowego już nie mówią¹. Ta dychotomia wynika wprost z przyjętej powszechnie na gruncie polskiej logopedii typologii zaburzeń mowy Stanisława Grabiasa, który wyróżnił trzy duże grupy zaburzeń mowy:

1. Zaburzenia mowy związane z niewykształconymi sprawnościami percepcyjnymi, tu: głuchotę i niedosłuch (alalię i dyslalię audiogenną), alalię i dyslalię, oligofazję, autyzm (niesamoistny opóźniony rozwój mowy na skutek autyzmu), padaczki dziecięcej (niesamoistny opóźniony rozwój mowy na skutek epilepsji dziecięcej); skutkiem tych zaburzeń jest to, że w większości z nich mowa nie może się samoistnie wykształcić.
2. Zaburzenia mowy związane z brakiem lub niedostatecznym wykształceniem się sprawności realizacyjnych, tu: dysglosję, gielkot, jąkanie, dyzartrię, anartrię; tacy pacjenci mają kompetencję lingwistyczną (językową, komunikacyjną, poznawczą), jednak występują u nich kłopoty z jej „uzewnętrznieniem”, realizacją.
3. Zaburzenia mowy związane z rozpadem kompetencji językowej i komunikacyjnej, tu: afazję, pragnozję, schizofazję i demencję; u takich pacjentów dochodzi do rozbicia systemu językowego i w efekcie do niemożności posługiwania się mową².

W niniejszym tekście uwagę czytelniczą spróbuję skupić na podmiotach współtworzących fenomen braku mowy z grupy pierwszej. Wynika to głównie z moich doświadczeń terapeutycznych oraz wcześniejszych opracowań naukowych dotyczących kompetencji lingwistycznej, szczególnie składniowej osób niemownych³.

Kompetencja fleksyjna – definiowanie

W ujęciu szerokim, szkolnym gramatyka obejmuje trzy subdyscypliny: składnię, morfologię (fleksję i słowotwórstwo) i fonologię⁴. W związku z tym w niniejszym podrzdziale przedmiot refleksji stanowić będzie fleksja (uściślając: kompetencja fleksyjna) jako dział morfologii.

Fleksja jest działem gramatyki opisującym system opozycji słów lub form wyrazowych zaliczanych do jednego leksemu, a co za tym idzie, ujmującym regularności w konstrukcji leksemów ze zbudowanych podobnie słów. Innymi słowy – fleksja to część morfologii zajmująca się odmianą wyrazów. Patrząc z innej, bardziej funkcjonalnej perspektywy, można przyjąć, iż fleksja umożliwia kształtowanie takiej postaci wyrazów, by były nośnikami znaczenia (częśćciej gramatycznego, rzadziej leksykalnego) oraz by – dzięki morfologicznym relacjom akomodacyjnym – składniki konstrukcji syntaktycznych ze sobą korelowały⁵. Tak rozumiana fleksja stanowi ważną składową tzw. gramatyki zewnętrznej, która – zgodnie z propozycją Pawła Mecniera – jest „zbiorem reguł, zwykle w formie podręcznika, zbiorem uzyskanym na podstawie obserwacji wybranych tekstów języka naturalnego”⁶. Z kolei za Noamem Chomskim można przyjąć, że

z tej perspektywy teoretycznej gramatyka to zbiór twierdzeń opisowych dotyczących E-języka, realnych bądź potencjalnych zdarzeń językowych (być może z uwzględnieniem kontekstu ich użycia lub zawartości semantycznej). W kategoriach technicznych gramatykę można określić jako funkcję, która przelicza elementy E-języka⁷.

„Język zewnętrzny”, swym zakresem znaczeniowym pokrywając się w znacznym stopniu z *parol* de Saussure’a⁸, jest „zdefiniowany jako nieskończony zbiór zdań określanych i ograniczanych przez konwencje społeczne”⁹.

4 E. Polański, T. Nowak, *Najnowszy podręcznik gramatyki języka polskiego*, Kraków 2011, s. 36.

5 M. Michalik, *Lingwistyczno-logopedyczne podstawy komunikacji alternatywnej i wspomagającej. Ujęcie metodologiczne*, Kraków 2018, s. 146–147.

6 P. Mecnier, *Elementy gramatyki umysłu*, Kraków 2005, s. 33.

7 N. Chomsky, *Koncepcje języka* [w:] *Noama Chomskiego próba rewolucji naukowej*, t. 2: *Generatywny program badań nad ludzkim umysłem*, K. Rosner (oprac.), Warszawa 1996, s. 37–72.

8 Za A. Heinzem przyjmuję, że „na pojęcie mowy (*langage*) składają się jej dwa aspekty: język (*langue*) i mówienie (*parole*) [...], chodziło [przy tym] w pierwszym rzędzie o odróżnienie języka jako zjawiska społecznego i abstrakcyjnego oraz mówienia jako zjawiska jednostkowego i konkretnego” (A. Heinz, *Dzieje językoznawstwa w zarysie*, Warszawa 1978, s. 240); por. także M. Michalik, *Lingwistyczno-logopedyczne...*, s. 127–128.

9 P. Stalmaszczyk, *Koncepcje „języka” i „gramatyki” w gramatyce generatywnej i w semantyce pojęciowej* [w:] *Metodologie językoznawstwa. Podstawy teoretyczne*, P. Stalmaszczyk (red.), Łódź 2006, s. 75.

¹⁰ E. Łuczyński, *Wiedza o języku polskim dla logopedów*, Gdańsk 2015, s. 85–86.

¹¹ Por. M. Michalik, „Gramatyka wewnętrzna”..., s. 42.

¹² N. Chomsky, *Zagadnienia teorii składni*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982, s. 17.

¹³ P. Stalmaszczyk, *op.cit.*, s. 75.

Jednak jeśli przyjąć za Edwardem Łuczyńskim, że fleksja, a szczególnie – kompetencja fleksyjna, może być rozumiana w kategoriach uwarunkowanej mentalnie zdolność człowieka do formowania i kształtowania wyrazów do takiej postaci, aby były one nośnikami znaczenia gramatycznego (będącego uzupełnieniem znaczenia leksykalnego) i aby pasowały do innych wyrazów w ciągach składniowych (w różnych typach wypowiedzi) i w aktach mowy, wówczas otwierają się nowe możliwości interpretacyjne kluczowego dla nas pojęcia¹⁰. Nowe, gdyż przywołując termin „gramatyka wewnętrzna I” (intern), wywodzący się z gramatyki transformacyjno-generatywnej¹¹. Tak rozumiana gramatyka stawia sobie za cel opis immanentnej kompetencji idealnego użytkownika języka¹². Pojęcie „gramatyki wewnętrznej I” odnosić należy wobec tego do wyniku działań podświadomego mechanizmu umysłowego odpowiedzialnego za składanie elementów językowych. Upraszczając, można stwierdzić, iż „gramatyka wewnętrzna” stanowi teorię „zinternalizowanego” języka wewnętrznego, będącego rzeczywistością umysłową i wiedzą, a istniejącego w umyśle idealnego użytkownika języka i odpowiadającego za opanowanie języka ojczystego¹³.

Reasumując, „gramatyka zewnętrzna” jest zbiorem twierdzeń opisowych dotyczących „języka zewnętrznego”, funkcją przeliczającą jego elementy; „gramatyka wewnętrzna” to teoria „języka wewnętrznego”, którą odnosić należy do działań podświadomego mechanizmu umysłowego odpowiedzialnego za składanie elementów językowych. Sama fleksja interpretowana w duchu gramatyki zewnętrznej jest po prostu działem morfologii zajmującym się odmianą wyrazów. Jednak fleksja osadzona w teorii i praktyce gramatyki wewnętrznej jest funkcją umysłu, składową podświadomego mechanizmu składania elementów językowych, rodzajem kompetencji.

W aspekcie biernym, oczywiście w znaczeniu gramatyki wewnętrznej „I”, kompetencja fleksyjna umożliwia przede wszystkim odbiór układów form fleksyjnych

sygnalizujących funkcje składniowe i wnoszących informacje znaczeniowe; sekundarnie kompetencja fleksyjna zapewnia gramatyczność tworzonych komunikatów słownych. Zmiana form fleksyjnych zwykle pociąga za sobą zmianę struktur składniowych. Można zatem powiedzieć, iż istnieje silne oddziaływanie między kompetencją składniową a kompetencją fleksyjną; pierwsza przenika drugą i odwrotnie. To wzajemne zanurzenie w sobie dwóch podsystemów języka, a związane z postulatem homogeniczności poszczególnych płaszczyzn języka, jest szczególnie widoczne w ramach paradygmatu kognitywnego. Tym samym słownictwo i składnia są raczej dwoma przeciwległymi krańcami kontinuum niż odrębnymi bytami i działami gramatyki. Spoiwem łączącym leksykę z syntaktyką jest oczywiście semantyka i przeświadczenie o pojęciowej podstawie fundamentalnych kategorii gramatycznych¹⁴. Kompetencja składniowa, wspólnie z fleksyjną i semantyczną, tworzy mentalną przestrzeń nieuświadomionej wiedzy, za sprawą której rozumiane i generowane są teksty. Nawet te, które nie mogą być uzewnętrznione za pomocą werbalnych aktów mowy. Taką właśnie kompetencję mogą posiadać osoby pozbawione mowy, czyli niemowne.

Niemowność

Jeśli odwołamy się do samej etymologii, niemowność będąca cechą i udziałem osób niemownych byłaby zaprzeczeniem rzeczownika odprzymiotnikowego „mowność”, który z kolei pochodzi od przymiotnika „mowny” (ang. *verbose, of speech*)¹⁵. Rzeczownik „mowność” i przymiotnik „mowny” współtworzą pole semantyczne z rzeczownikiem „mowa”, dziś definiowanym w logopedii jako „zespół czynności, jakie przy udziale języka wykonuje człowiek, poznając rzeczywistość i przekazując jej interpretację innym uczestnikom życia społecznego”¹⁶. W związku z tym „niemowność” jako antonim rzeczownika odprzymiotnikowego „mowność”, pochodzącego

14 M. Michalik, *Lingwistyczno-logopedyczne...*, s. 146–152.

15 J. Surowaniec, *Logopedyczny słownik angielsko-polski, polsko-angielski*, Kraków 2012, s. 498.

16 S. Grabias, *Postępowanie logopedyczne. Standardy terapii [w:] Logopedia. Standardy postępowania logopedycznego*, S. Grabias, J. Panasiuk, T. Woźniak (red.), Lublin 2015, s. 19.

17 R. Grzegorzczkowska, *Wstęp do językoznawstwa*, Warszawa 2007, s. 14.

18 Często nie można rozstrzygnąć, czy osoba niemówiąca chce (nie chce) przekazywać odbiorcy informację.

19 M. Michalik, *Lingwistyczno-logopedyczne...*, s. 44.

od przymiotnika „mowny”, odsyłałaby do stanu towarzyszącego człowiekowi, w którym nie zachodzi układ czynności, jaki przy udziale języka wykonywany jest w celu poznawania rzeczywistości i przekazywania jej interpretacji innym uczestnikom życia społecznego.

Jeszcze niedawno termin „niemowność” bywał stosowany wymiennie z popularniejszym terminem, jakim jest „niemówienie”. W znaczeniu przywołanej już frazy: „przekazując [...] interpretację innym”, wpisany jest proces mówienia. Samo mówienie – za Renatą Grzegorzczkowską – rozumiane jest jako jednostkowy akt nadawczo-odbiorczy, w którym nadawca, chcąc przekazać odbiorcy pewną informację, wybiera z kodu językowego odpowiednie słownictwo i struktury gramatyczne, uruchamia narządy mowne mające zrealizować formę wybranych jednostek językowych, w wyniku czego wysyła fale akustyczne do ucha odbiorcy, w którego narządach odbiorczych dokonuje się recepcja dźwięku i jego interpretacja mentalna¹⁷. Nawiązując do rozumienia procesu mówienia przez Grzegorzczkowską, zaproponowałem następującą, wyrosłą z językoznawstwa definicję „niemówienia”: nadawca, (nie?)¹⁸ chcąc przekazać odbiorcy pewną informację, nie wybiera z kodu językowego odpowiedniego słownictwa i struktur gramatycznych, nie uruchamia narządów mownych mających zrealizować formę wybranych jednostek językowych, w wyniku czego nie wysyła fal akustycznych do ucha odbiorcy, w którego narządach odbiorczych nie dokonuje się recepcja dźwięku i jego interpretacja mentalna¹⁹.

Przywołując klasyczne pojęcia wypracowane przez strukturalizm: *langage*, *langue*, *parole*, termin „niemowność” łączyć można ze zjawiskiem nazywanym *langage*, czyli całością działań językowych określonej społeczności mówiącej, zaś „niemówienie”, z uwagi na jego jednostkowość, konkretność, „idiolektalność”, aktualność i fizyczność – z płaszczyną *parole*.

Uwzględniając z kolei współczesną wiedzę na temat niemówienia i niemowności, wyróżnić należy dwie grupy osób:

1. Dotkniętych niemownością (niemownych), czyli nieposiadających mowy (w znaczeniu *langage*) i w związku z tym niepodejmujących zespołu czynności, jakie przy udziale języka wykonuje człowiek mówiący, niepoznających tym samym rzeczywistości na poziomie osób mownych i nieprzekazujących jej interpretacji innym uczestnikom życia społecznego.
2. Niemówiących, czyli posiadających system językowy (w znaczeniu *langue*), ale nieprzekazujących odbiorcy informacji, niewybierających z kodu językowego (*langue*) odpowiedniego słownictwa i struktur gramatycznych, nieuruchamiających narządów mownych mających zrealizować formę wybranych jednostek językowych, w wyniku czego niewysyłających fal akustycznych do ucha odbiorcy, w którego narządach odbiorczych nie dokonuje się recepcja dźwięku i jego interpretacja mentalna²⁰.

Dla odmiany przyjmując perspektywę ontolingwistyczną, proponuję następującą klasyfikację niemowności i niemówienia uwzględniającą moment wystąpienia czynnika patogenicznego:

1. Niemowność prelingwalna – czynnik patogeniczny skutkujący późniejszym brakiem mowy, a w efekcie mówienia wystąpił przed opanowaniem mowy, czyli w okresie prenatalnym, perinatalnym i postnatalnym w pierwszym roku życia dziecka.
2. Niemowność i niemówienie perilingwalne – czynnik patogeniczny skutkujący niemownością lub niemówieniem wystąpił w trakcie rozwoju mowy, tj. między drugim a szóstym rokiem życia.
3. Niemowność i niemówienie postlingwalne – czynnik patogeniczny wystąpił po opanowaniu mowy, tj. począwszy od siódmego roku życia²¹.

W podjętych rozważaniach kluczowa jest niemowność prelingwalna łącząca się z takimi jednostkami patologii mowy i / lub rozwoju, jak głuchota (alalia audiogenna) i niedosłuch (dyslalia audiogenna), oligofazja, alalia, autyzm (niesamoistny opóźniony rozwój mowy na skutek

²⁰ *Ibidem*, s. 43–44.

²¹ *Ibidem*.

22 D. Beukelman, P. Mirenda, *Augmentative & Alternative Communication. Supporting Children and Adults with Complex Communication Needs*, Baltimore 2013, s. 4.

23 S. Tetzchner, H. Martinsen, *Wprowadzenie do wspomagających i alternatywnych sposobów porozumiewania się*, Warszawa 2002, s. 7.

autyzmu), padaczki dziecięcej (niesamoistny opóźniony rozwój mowy na skutek epilepsji), dyzartria i anartria o podłożu mózgowego porażenia dziecięcego.

Budowanie kompetencji fleksyjnej w sytuacji niemowności

Złożony proces wyposażania osoby niemownej prelingwalnie w kompetencję fleksyjną odbywa się z wykorzystaniem specjalnych systemów i metod terapeutycznych należących do sfery działalności określanej mianem komunikacji wspomagającej i alternatywnej (AAC – *Augmentative and Alternative Communication*). Współcześnie przyjęto, iż AAC jest zespołem działań klinicznych oraz edukacyjnych dokonujących prób diagnozowania, a gdy to konieczne – kompensowania przejściowych lub permanentnych trudności, ograniczeń udziału w komunikacji osób z poważnymi zaburzeniami w zakresie produkcji i rozumienia języka, zarówno w jego aspekcie mówionym, jak i pisany²². Stephen von Tetzchner i Harald Martinsen proponują następujące rozróżnienie:

1. Komunikacja alternatywna – znajduje zastosowanie, gdy osoba porozumiewa się bezpośrednio – twarzą w twarz – inaczej niż za pomocą mowy. Znaki manualne, graficzne, kod Morse'a, pismo itp. to przykłady alternatywnych form komunikacji dla osób pozbawionych umiejętności mówienia.
2. Komunikacja wspomagająca oznacza komunikację uzupełniającą lub wspierającą. Słowo „wspomagająca” podkreśla fakt, że interwencja z wykorzystaniem alternatywnych środków komunikacji ma dwojaki cel: wzmacniać i uzupełnić mowę oraz gwarantować zastępczy sposób porozumiewania się, gdy osoba nie zaczyna mówić²³.

W rozróżnieniu tym, ale również w polskiej tradycji terapeutycznej i terminologicznej, na pierwszym miejscu stawiana jest komunikacja alternatywna będąca swoistym substytutem mowy (*alternative communications*),

na drugim – działania i rozwiązania wspomagające, wzmacniające i stymulujące mówienie (*augmentative communications*)²⁴.

Interioryzowanie kompetencji fleksyjnej dziecka niemownego musi być poprzedzone diagnozą logopedyczną. Najważniejsza dla nas kompetencja fleksyjna jest składową kompetencji lingwistycznej, a jej ocena stanowi jedno z ogniw złożonego procesu diagnostycznego. Spektrum takich działań obejmuje diagnozę kompetencji językowej (gramatyczno-leksykalna), czyli zdolności komunikacyjnej wynikającej z opanowania języka jako systemu²⁵.
Uszczegóławiając:

1. Warstwy leksykalnej, tu: badanie zasobu słownictwa biernego i czynnego ze szczególnym zwróceniem uwagi na ich różnorodność gramatyczną (części mowy) oraz znaczeniową (słownictwo rdzeniowe i dodatkowe).
2. Warstwy syntaktycznej, tu: deskrypcja liczby elementów w pojedynczej wypowiedzi złożonej z symboli lub gestów.
3. Szyku wyrazów w zdaniu.
4. Morfologii, tu: rozumienie podstawowych kategorii gramatycznych, zwłaszcza tych, które mają istotną rolę w jak najbardziej precyzyjnym przekazaniu znaczenia oraz czynne użycie graficznych wyznaczników tych kategorii. Do najbardziej istotnych z punktu widzenia różnicowania znaczenia należą: liczba rzeczownika, czas, stopień przymiotnika i przysłówka²⁶.

Konkretne działania służące samemu budowaniu kompetencji fleksyjnej oscylują między dwoma biegunami. Z jednej strony, ich granice wyznacza znany z kognitywizmu proces unifikacji podsystemów opisu języka i stopniowalnej przynależności do kategorii gramatycznych, z drugiej – świadomość, iż układ form fleksyjnych, zyskujący status systemowości dzięki regularności i implikacjom, służy zarówno sygnalizowaniu funkcji składniowych wykorzystywanych leksemów, jak i wnoszeniu informacji znaczeniowych²⁷. Wynika z tego,

24 M. Michalik, *Lingwistyczno-logopedyczne...*, s. 19.

25 Należy zwrócić tu uwagę zarówno na warstwę leksykalną, jak i syntaktyczną. Obie mają ścisły związek z fleksją.

26 M. Michalik, E. Przebinda, *Budowanie kompetencji lingwistycznej...*, s. 164–165.

27 R. Grzegorzczkowska, *op.cit.*, s. 99; M. Michalik, *Lingwistyczno-logopedyczne...*, s. 149.

że poziom implicytności fleksyjnych form gramatycznych systemów AAC musi – zważywszy na ich niedoskonałość, niespełnianie wszystkich cech języka naturalnego – być większy niż w przypadku naturalnej komunikacji realizowanej w języku polskim. Innymi słowy – nie wszystkie kategorie gramatyczne mogą być sygnalizowane w budowanych konstrukcjach składniowych. Oczywiście rzutuje to na normatywność i akceptowalność takich form. Zważywszy z kolei na niemożność uzyskania pełnej gramatyczności konstrukcji syntaktycznych budowanych za pomocą znaków AAC, niektóre kategorie fleksyjne są zawarte implicytnie w elementach konstrukcji. Zaliczyć do nich należy: przypadek, rodzaj, osobę, aspekt. Innym kategoriom próbuje się przyporządkować pewne wyznaczniki graficzne. Takie działania podejmuje się przede wszystkim w celu wyrażenia liczby, stopnia, czasu i na swój sposób trybu.

W języku polskim końcówki fleksyjne są liczne. Dziecko niemowne, które jeszcze nie zna grafemów, ma problemy ze świadomością fonologiczną, nie będzie w stanie używać na przykład końcówek czasownika do wyrażenia czasu akcji. W języku polskim końcówki te łączą się jednocześnie z kategorią osoby, liczby i rodzaju oraz występują w czasowniku łącznie ze zmianą tematu (iść: szli, szedł, szła, pójdą, pójdzie itd.). Czas przeszły pojawia się w języku dziecka rozwijającego się prawidłowo jeszcze przed trzecim rokiem życia. Jest to więc kategoria potrzebna komunikacyjnie. Aby przedstawić odmianę wyrazów, trzeba użyć wyznaczników gramatycznych – są to specjalne znaki reprezentujące kategorie gramatyczne i informujące rozmówcę o zmianie znaczenia symbolu w zakresie odmiany. Wyznaczniki te tworzone są przede wszystkim do tych kategorii, których zastosowanie w zdaniu zmienia jego treść. Są to: czas czasownika, osoba, liczba rzeczownika i stopniowanie przymiotnika i przysłówka. Pozostałe kategorie nie mają tak istotnego wpływu na znaczenie, jeśli wyraz jest użyty w zdaniu; tak jest np. z kategorią przypadku.

Zatem wypowiedź „Ja chceć piłka bardzo” jest zrozumiała, mimo braku odmiany czasownika przez osoby i rzeczownika przez przypadek. Natomiast nie wiadomo, jakiego czasu dotyczy wypowiedź, ile piłek dziecko chce i jak silna jest potrzeba posiadania. Stosować zatem należy wyznaczniki gramatyczne:

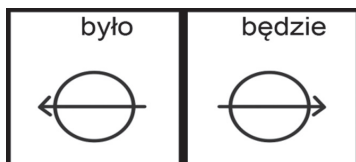
- liczby mnogiej

Ryc. 1. Wyznacznik gramatyczny kategorii liczby

Źródło: M. Michalik, E. Przebinda, *Budowanie kompetencji lingwistycznej u osób niemówiących z wykorzystaniem strategii komunikacji alternatywnej* [w:] *Metody terapii logopedycznej*, A. Domagała, U. Mirecka (red.), Lublin 2018, s. 169.

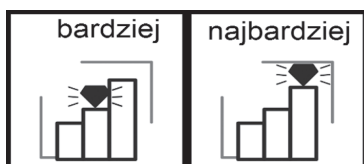
- czasu przeszłego i przyszłego

Ryc. 2. Wyznacznik gramatyczny kategorii czasu

Źródło: M. Michalik, E. Przebinda, *op.cit.*, s. 169.

- stopni przymiotnika i przysłówka

Ryc. 3. Wyznacznik gramatyczny kategorii stopnia

Źródło: M. Michalik, E. Przebinda, *op.cit.*, s. 169.

28 M. Michalik, E. Przebinda, *Budowanie kompetencji lingwistycznej...*, s. 168–169; M. Michalik, *Lingwistyczno-logopedyczne...*, s. 151.

29 S. Grabias, *Postępowanie logopedyczne...*, s. 19.

30 Por. M. Michalik, E. Przebinda, *Budowanie kompetencji lingwistycznej...*, s. 155–156.

Trzeba dodać, że kategoria osoby jest wyrażona przez symbol podmiotu lub zaimki osobowe, zaś podczas wyrażania trybu czasownika funkcję wyznaczników graficznych pełnią znaki interpunkcyjne: „?” oraz „!”²⁸.

Podsumowanie

Kompetencja fleksyjna to tylko jedna ze składowych kompetencji lingwistycznej. Jedna, ale bardzo ważna, gdyż warunkująca procesy semantyczne i syntaktyczne. Pamiętając o procesualnej, stadialnej charakterystyce procesu budowania kompetencji lingwistycznej dziecka niemownego z wykorzystaniem AAC, należy przyjąć, iż początkowo komunikacja alternatywna pełni rolę narzędzia, „protezy mowy”, z czasem, docelowo może stać się czymś więcej – swoistym bytem współorganizującym procesy kognitywne, komunikacyjne i interakcyjne. Staje się dla dziecka niemownego czymś na kształt mowy.

Dziś, na co zwracałem już uwagę, na gruncie logopedii mowę rozumie się za Grabiasem w kategoriach układu czynności, jakie przy udziale języka wykonuje człowiek, poznając świat i przekazując wiedzę o sobie i o świecie innym uczestnikom życia społecznego²⁹. Mowę, jaką mogą przyswoić osoby niemowne prelingwalnie, ująć można *per analogiam* następująco: mowa osób niemownych byłaby układem czynności, jakie przy biernej roli języka naturalnego i aktywnym udziale systemów AAC wykonuje człowiek niemówiący, poznając świat i przekazując wiedzę o sobie i o świecie innym uczestnikom życia społecznego³⁰. Bez kompetencji fleksyjnej przekaz wiedzy i poznawanie świata byłyby niezwykle utrudnione, a przyswojenie mowy przez osoby niemowne – praktycznie niemożliwe.

BIBLIOGRAFIA

- Beukelman D., Pat M., *Augmentative & Alternative Communication. Supporting Children and Adults with Complex Communication Needs*, Baltimore 2013.
- Chomsky N., *Koncepcje języka* [w:] *Noama Chomsky'ego próba rewolucji naukowej*, t. 2: *Generatywny program badań nad ludzkim umysłem*, K. Rosner (oprac.), Warszawa 1996, s. 37–72.
- Chomsky N., *Zagadnienia teorii składni*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982.
- Grabias S., *Postępowanie logopedyczne. Standardy terapii* [w:] *Logopedia. Standardy postępowania logopedycznego*, S. Grabias, J. Panasiuk, T. Woźniak (red.), Lublin 2015, s. 13–35.
- Grabias S., *Teoria zaburzeń mowy. Perspektywy badań, typologie zaburzeń, procedury postępowania logopedycznego* [w:] *Logopedia. Teoria zaburzeń mowy*, S. Grabias, M. Kurkowski (red.), Lublin 2012, s. 15–71.
- Grzegorzczkowska R., *Wstęp do językoznawstwa*, Warszawa 2007.
- Heinz A., *Dzieje językoznawstwa w zarysie*, Warszawa 1978.
- Łuczyński E., *Wiedza o języku polskim dla logopedów*, Gdańsk 2015.
- Mecner P., *Elementy gramatyki umysłu*, Kraków 2005.
- Michalik M., *Budowanie kompetencji składniowej w dyskursie zaburzonym* [w:] *Logopedia. Wybrane aspekty historii, teorii i praktyki*, S. Milewski, K. Kaczorowska-Bray (red.), Gdańsk 2012, s. 299–307.
- Michalik M., „Gramatyka wewnętrzna” a kompetencja składniowa osób upośledzonych umysłowo [w:] *Studia z logopedii i neurologopedii*, I. Nowakowska-Kempna (red.), Kraków 2012, s. 33–53.
- Michalik M., *Lingwistyczno-logopedyczne podstawy komunikacji alternatywnej i wspomagającej. Ujęcie metodologiczne*, Kraków 2018.
- Michalik M., *Syntactic competence in speech disorders – aneuropsychological perspective*, „Acta Neuropsychologica”, 13 (2015), nr 1, s. 33–48.
- Michalik M., *The acquisition of syntactic structures in the disturbed discourse* [w:] *Studies in cognitive semantics*, B. Bierwiazzonek, A. Turula (red.), Częstochowa 2010, s. 117–130.
- Michalik M., Przebinda E., *Budowanie kompetencji lingwistycznej u osób niemówiących z wykorzystaniem strategii komunikacji alternatywnej* [w:] *Metody terapii logopedycznej*, A. Domagała, U. Mirecka (red.), Lublin 2018, s. 143–181.
- Michalik M., Przebinda E., *Kompetencja składniowa osób niemówiących* [w:] *Studia logopedyczno-lingwistyczne. Księga jubileuszowa z okazji 70-lecia urodzin Profesora Edwarda Łuczyńskiego*, S. Milewski, K. Kaczorowska-Bray, B. Kamińska (red.), Gdańsk 2017, s. 143–168.

- Polański E., Nowak T., *Najnowszy podręcznik gramatyki języka polskiego*, Kraków 2011.
- Stalmaszczyk P., *Koncepcje „języka” i „gramatyki” w gramatyce generatywnej i w semantyce pojęciowej* [w:] *Metodologie językoznawstwa. Podstawy teoretyczne*, red. P. Stalmaszczyk, Łódź 2006, s. 74–90.
- Surowaniec J., *Logopedyczny słownik angielsko-polski, polsko-angielski*, Kraków 2012.
- Tetzchner S., Martinsen H., *Wprowadzenie do wspomagających i alternatywnych sposobów porozumiewania się*, Warszawa 2002.
-